

PET PRISTUPA ZNAČENJU

Osvrtom na razvoj semantike kroz tri temeljna lingvistička razdoblja dobili smo uvid u različite načine na koje se razumijevalo tumačenje značenja. Svu složenost značenja kao jezične pojavnosti prvi je istakao Saussure u svome *Tečaju*. On je pokazao da se značenje ostvaruje u jezičnome znaku samome, da je uvjetovano vrijednošću, ali od nje posve odvojeno, i odnošenjem jezičnoga znaka u govoru na predmet izvanjezičnoga svijeta. Promatrajući kroz povijest semantike kako se značenju pristupalo, možemo uočiti pet različitih pristupa tumačenju značenja.

- a) Referencijalistički pristup – u strukturalističkoj semantici nakon Saussurea zastupljen semiotičkim trokutom Ogdena i Richardsa te, kao što ćemo kasnije vidjeti, semičkom tj. komponencijalnom analizom. Kognitivna semantika znanje o predmetu izvanjezičnoga svijeta tumači kao inherentan dio jezičnoga značenja.
- b) Antireferencijalistički pristup – zastupljen je ponajprije Saussureovim, Coşeriuovim i Martinetovim čvrstim stavom o autonomiji jezika i lingvistici koja se mora isključivo baviti opisom jezičnih pojava. Zaključci o jeziku općenito, a onda i o značenju, donose se na temelju proučavanja odnosa među jezičnim elementima.
- c) Mentalistički (pojmovni) pristup – ističe važnost mentalne kategorije, tj. pojma koji posreduje između jezika i svijeta, i koja je sastavnim dijelom jezičnoga znaka, što nalazimo kod Saussurea. Na nešto je drukčiji način i predstrukturalistička semantika također bila mentalistički orijentirana jer je isticala da je značenje uvjetovano govornikovim doživljajima i osjećajima. Američka predblumfildovska lingvistika bila je izrazito mentalistički usmjerena pa je se stoga i tumači kao neposrednu preteču kognitivnoj lingvistici. Kognitivna lingvistika pojam smatra ključnom kategorijom pomoću koje se oblikuje jezično značenje.
- d) Antimentalistički (nepojmovni) pristup – u europskoj strukturalističkoj lingvistici posebice zastupljen Martinetovim učenjem, ko-

ji je mentalizam smatrao glavnim »krivcem« neobjektivnosti i neegzaktности semantike kao lingvističke discipline, zbog čega ju je stavio na marginu lingvistike. U američkoj lingvistici posebice je Bloomfield bio protivnikom mentalizma pa je stoga oslonac za opis značenja tražio u egzaktnim znanostima.

- e) Uporabno utemeljen pristup – zastupljen je ponajprije drugim Wittgensteinovim djelom *Philosophical Investigations* (1953) i u europskoj strukturalističkoj semantici Martinetovim razumijevanjem zadaća semantike. Nakon Fillmorea, kognitivna lingvistika kao jedno od svojih temeljnih počela ističe da je ona uporabno utemeljen model, što znači da se o jezičnim strukturama može govoriti tek nakon pomne analize jezičnih elemenata u uporabi.

Pristupi značenju kako ih određujemo donekle su sukladni Lyonsovu (1996) i Berrutovu (1994), no u nekim se aspektima od njihovih razlikuju.⁵³

Zamjetno je da su se ti pristupi preklapali, ali i da neki itekako određuju pojedino razdoblje ili neki pravac unutar pojedinoga razdoblja. Tako možemo utvrditi da je poststrukturalističkom razdoblju semantike svojestven mentalistički, referencijalistički i uporabni pristup značenju, dok je postsosirovskom razdoblju strukturalističke semantike, posebice pristajama semičke analize, svojestven referencijalistički pristup značenju, a Bloomfieldov pristup značenju obilježava referencijalizam i antimentalizam. Stoga govorimo o pet pristupa značenju u tradiciji filozofskih i lingvističkih promišljanja o sprezi između jezika, mišljenja i svijeta, kako u Europi tako i u Americi. U razdjelima koji slijede osvrnut ćemo se na te pristupe i na njihovu zastupljenost kroz lingvističku, tj. semantičku povijest.

⁵³ Usp. s Lyonsovom (1993: 40–45) i Berrutovom (1994: 42–45) podjelom teorija i vrsta značenja. Smatramo da je nužno istaknuti negiranje mentalne kategorije tj. pojma u tumačenju značenja, jednako kao i negiranje važnosti referenta u oblikovanju i tumačenju značenja, pa stoga uvodimo kao relevantne pristupe i antimentalizam i antireferencijalizam, što je bliskije Berrutovoj nego Lyonsovoj podjeli. Berruto (1994: 43) pristupe značenju stavlja u oprjeku pa je tako pojmovni pristup, prema kojemu je značenje leksema *jabuka* njegov pojam, suprotstavljen kontekstnom pristupu, prema kojemu je značenje leksema *jabuka* situacija ili sve moguće situacije u kojima se leksem *jabuka* upotrebljava. Iz perspektive suvremenih semantičkih istraživanja (prisjetimo se Fillmoreova pristupa) razvidno je da se pojmovni i kontekstni pristup proučavanju značenja međusobno ne suprotstavljaju. Dapače, ako ne posjedujemo pojam, dakle ako nemamo znanje o izvanjezičnoj pojavnosti, ne možemo upotrijebiti ni leksem. Bihevioristički pristup značenju može biti izdvojen kao zaseban, što posebno ističe Lyons, no smatramo da taj pristup u načelu ima ključne dodirne točke s referencijalističkim pa smo ga stoga uvrstili u taj pristup značenju.

Tih pet vidova tumačenja značenja temelji se na prihvaćanju ili neprihvatanju ponajprije dviju kategorija: *referenta* ili predmeta izvanjezičnoga svijeta te *pojma* ili mentalne kategorije. Iako, kao što ćemo vidjeti, Ogden i Richards smatraju da te dvije kategorije neizostavno sudjeluju u procesu označavanja, lingvisti europskoga strukturalizma nisu se prema njima jednoznačno odredili. Bez sumnje su Martinetova promišljanja kao anti-mentalistička i antireferencijalistička utjecala na kritičko preispitivanje zadaća i dosega semantike kao lingvističke discipline. Ujedno njegov uporabno utemeljen stav prema značenju nije bio izdvojen u lingvistici toga razdoblja. Vidjet ćemo da postoje čvrste poveznice s Wittgensteinovim pristupom značenju koji objašnjava u *Philosophical Investigations* (1953), a i s nekim Lyonsovim razmišljanjima.

Teza koju valja istaknuti, a koja je prepoznatljiva od najranijih filozofskih promišljanja pa do najsuvremenijih lingvističkih, jest ona prema kojoj je sprega triju kategorija *jezik – pojam – svijet* temeljno područje djelovanja *semantike* kao lingvističke discipline bez obzira na lingvističke pravce ili teorijske okvire. Kad god je semantika u razumijevanju značenja pokušala zanemariti jednu od dviju kategorija – pojam ili svijet – tada nije uspjela zahvatiti cjelokupnost značenja kao složene jezične pojavnosti. Stoga su *referencijalizam* i *mentalizam*, odnosno *svijet* i *pojam*, u semantici nužnost bez koje ona ni teorijski ni metodološki kao samostalna izgrađena disciplina ne može opstati. U poglavljima koja slijede pokazat ćemo koliko ta dva pristupa značenju prožimaju različite modele semantičkoga opisa.

SPREGA MENTALIZMA I REFERENCIJALIZMA U STRUKTURALISTIČKOJ SEMANTICI

Pojam koji je sa Saussureom ušao u suvremenu lingvistiku, ali koji je ujedno postao temeljnim predmetom semantičkoga opisa, jest *označenik* – mentalna kategorija, a za Saussurea je, poput označitelja, psihičke naravi, ali je od njega apstraktnija.⁵⁴ Saussure je time jasno naznačio tzv. *mentalističko* tumačenje značenja, utemeljeno na tumačenju označenika kao mentalnog konstrukta u kojemu su sadržana obilježja predmeta izvanjezičnoga svijeta. Svaki put kada izgovorimo ili napišemo kakvu riječ, ona automatski priziva određen pojam koji je neraskidivo povezan s oblikom izgovorene ili napisane riječi. Izgovorimo li riječ *stolac*, istodobno prizivamo i pojam 'stolac', shematiziranu mentalnu sliku onoga na što se riječ odnosno jezični znak odnosi. Upravo je to razlogom što je za govorni-

⁵⁴ Saussure (2000: 122).

ke hrvatskoga jezika *stolac* riječ hrvatskoga jezika te pripada tom određenom jezičnom sustavu, ali nije i za Francuze. Kad bi oni čuli ili izgovorili tu riječ, ne bi istodobno prizvali i pojam 'stolac'. To je razlogom što *stolac* ne može biti elementom francuskoga jezičnog sustava, ali jest hrvatskoga.⁵⁵

Definiranjem jezičnoga znaka Saussure je u strukturalističkoj lingvistici vrlo precizno artikulirao pitanje odnosa jezika i mišljenja.⁵⁶ Prema de Mauru (1969), to je temelj suvremene lingvistike. Za Saussurea pojam postoji jedino u odnosu prema obliku jezičnoga znaka, njegovoj fonološkoj strukturi. Stoga je opravdano postaviti pitanje postoji li za Saussurea mišljenje bez jezika i je li za njega bilo moguće tumačenje prema kojemu jezik i mišljenje nisu u potpunosti povezani. Na tom se planu Saussureovo učenje povezuje sa Sapir-Whorfovom hipotezom prema kojoj misao nema svojeg samosvojnog postojanja izvan jezika i zato bi, budući da su jezici različiti, od naroda do naroda različito moralo biti i ono što nazivamo mišlju.⁵⁷

Saussure je bio oprezan prema takvom određenju odnosa jezika i mišljenja te se ograničava na tvrdnju da je izvan jezika misao jezično bezoblična. On time ne niječe da postoji svijet opažanja, idealizacija neovisna o jezicima, ali upozorava da su izvan jezika misli drukčije oblikovane.⁵⁸

Iako se Saussureov nauk jasno ograničio od referencijalističkoga tumačenja jezika, ipak valja istaknuti da se strukturalistička semantika nije mogla »riješiti« izvanjezičnoga predmeta kao bitne kategorije za tumačenje značenja.

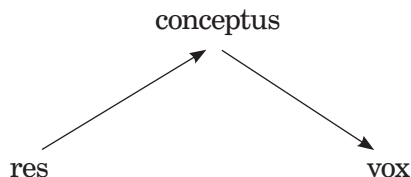
Ključna inačica filozofskih promišljanja koja ističe važnost izvanjezičnoga predmeta, a koja uvodi tzv. *trodijelni model* u semantički opis, izrjeka je skolastičara koja glasi: *Vox significat (rem) mediantibus conceptibus*. Trodijelni model, osim što ističe postojanje posredne mentalne kategorije, tj. pojma, ističe da se značenje ostvaruje kao pojavnost u trodijelnoj uzročno određenoj cjelini unutar koje je jedan element referent ili *stvar*, a pojam povezuje stvar s imenom. François Rastier (1991: 75) skolastičku izrjeku prikazuje na sljedeći način:

⁵⁵ Vidi: Baldinger (1984: 5).

⁵⁶ U prethodnom smo razdjelu napomenuli da je predstrukturalistička lingvistika (semantika) bila izrazito mentalistički usmjerena. Stern (1931: 162) tako primjerice napominje da uporaba riječi u govoru predstavlja trenutačno oblikovanje čovjekovih misli, osjećaja i namjera, što je jednim od ključnih čimbenika u oblikovanju značenja.

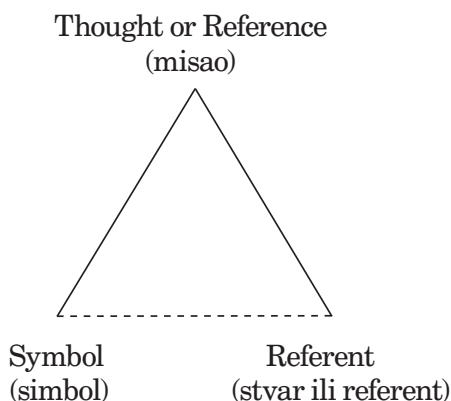
⁵⁷ Vidi: Saussure (2000: 516, b. 227).

⁵⁸ Isto.

Izrjeka skolastičara samo je osnova na temelju koje su Ogden i Richards u svojoj knjizi *The Meaning of Meaning* (1923) protumačili značenje uvođeći tzv. semiotički trokut koji će kasnije preuzeti i lingvistički prilagoditi Stephen Ullmann, ali i drugi lingvisti poput primjerice Kurta Baldingera i Gustafa Sterna. Valja istaknuti da razlike između Ogdenova i Richardsova te Ullmannova trokuta proizlaze ponajprije iz činjenice da su Ogden i Richards bili semiotičari, dok je Ullmann kao lingvist i strukturalist morao njihove zamisli prilagoditi tezama suvremene strukturalističke lingvistike.

Značenje je prema Ogdenovu i Richardsovu tumačenju uzročni odnos između trodijelnoga jedinstva *stvari* (*referent*), *misli* (*thought*) i *simbola* (*symbol*).

Za Ogdena i Richardsa značenje se ostvaruje između simbola i misli, pri čemu simbol *simbolizira* određenu misao, te misli i stvari jer se misao odnosi, *referira* na određenu stvar izvanjezičnoga svijeta.⁵⁹ Između simbola i stvari postoji posredan odnos preko misli, a naznačen je isprekidanom crtom.

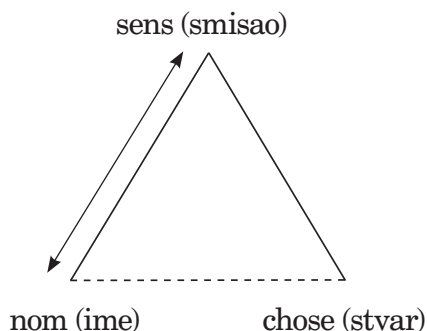
U lingvističkom smislu problematičan je naziv *simbol*, koji i Saussure smatra neprihvatljivim iako zna da ga se često rabilo kao zamjenu za je-

⁵⁹ Lyons (1993: 96) napominje među ostalim kritičkim komentarima Ogdenova i Richardsova trokuta da je neobično da se odnos *referencije* ostvaruje samo između *misli* i *referenta*. U suvremenom razumijevanju toga naziva referencija se odnosi na konkretno odnošenje jezičnoga znaka na referent u iskazu.

zični znak. Neprihvatljivost simbola kao lingvističkog naziva leži u tome što simbol nikada nije posve prazan, tj. posve arbitrar, te uvijek postoji rudiment prirodne sveze između označitelja i označenika.⁶⁰

U Ogdenovu i Richardsovu trokutu iz lingvističkoga kuta gledanja postavlja se pitanje na što se simbol odnosi. Je li to isključivo označitelj, budući da misao postoji kao zasebna kategorija, ili je simbol cjelina koja se sastoji od označitelja i označenika? Ako je simbol cjelina odvojena od misli, tada je misao kategorija koja nije pokrivena simbolom, tj. jezičnim znakom, dakle nalazi se izvan strukture simbola i pitanje je kako se uključuje u proces označavanja. Ta, iz lingvističkoga kuta, terminološka nedotjeranost zahtijevala je svojevrsnu doradu i prilagodbu suvremenim strukturalističkim lingvističkim promišljanjima.

Stephen Ullmann preuzima semiotički trokut, ali ga prilagođuje Saussureovu strukturalističkom učenju. Tako *simbol* zamjenjuje terminom *nom* 'ime', *thought* terminom *sens* 'misao', a *chose* 'stvar' ostaje trećim vrhom trokuta. Značenje se međutim kod Ullmanna ostvaruje između imena i smisla (misli), dakle *isključivo* na lijevoj strani trokuta, što podrazumijeva da je odnos između stvari i misli u njegovu tumačenju značenja zanemarena.⁶¹

Stvar je onaj čimbenik koji strukturalistima ne bi smio biti ni od kakve važnosti i neobično je da se Ullmann poziva upravo na Ogdenovo i Richardsovo tumačenje značenja iako mu je Saussureovo učenje temeljem lingvističkih promišljanja.⁶² Ullmannovo tumačenje značenjskoga trokuta ide s jedne strane prema sosirovski intoniranom obrazloženju toga trokuta, a s druge strane već sama činjenica prihvatanja tumačenja značenja pomoću semiotičkoga trokuta nužno implicira prihvatanje tro-

⁶⁰ Vidi: Saussure (2000: 125).

⁶¹ Ullmann (1969: 22–23).

⁶² Ullmann (1969: 21) naglašava kao neprijepornu, ponekad od lingvista zanemaranu Saussureovu tvrdnju da jezični znak ne spaja ime sa stvari, nego pojam i auditivnu sliku.

dijelnoga modela značenja. Za de Maura to i jest najpodložnije kritici.⁶³ Svako lingvističko samoograničenje kojemu Ullmann pribjegava u knjigama *Précis de sémantique française* (1969) i *Semantics* (1983) de Mauro je logički neopravdano. Ono što nazivamo »sosirovskim obrazloženjem« toga trokuta lingvističko je samoograničenje o kojemu govori de Mauro te je riječ o teorijskoj prilagodbi semiotičkoga trokuta strukturalističkim učenjima. Ullmann ističe da lingvista ne bi smjela zanimati desna strana trokuta, već bi svu pozornost trebao usmjeriti na njegovu lijevu stranu. *Stvar* nije od interesa za lingvista jer je nejezična sastavnica toga trokuta. Tullio de Mauro (1969: 169–170) takvo tumačenje ne prihvaća. Tumačimo li značenje u suodnosu triju kategorija (*imena, stvari i pojma*), tada prihvaćamo sve tri kategorije kao jednakopravne u tome procesu. Svako negiranje jedne od tih kategorija za njega je teorijski neutemeljeno.

Ullmann se »lingvističkim ograničenjem«, kako to naziva de Mauro, ili »sosirovskim obrazloženjem trokuta«, kako mi to ističemo, pokušao odmaknuti od toliko neizbježne činjenice da stvar i naše znanje o stvari predstavljaju značenje riječi kojom se ta stvar u jeziku imenuje. Kako napominje u knjizi *Précis de sémantique française* (1969: 23), lijeva strana trokuta (odnos između imena i smisla /pojma/) predstavlja jezični znak unutar kojega postoji odnos *recipročnog i reverzibilnog prizivanja*. Misao je prema Ogdenu i Richardsu informacija koju ime prenosi do slušatelja. To je za Ullmanna neprihvatljivo jednostrano tumačenje jer polazi s pozicije slušatelja, primatelja poruke (što je uvjetovano semiotičkom naravi trokuta), a zanemaruje ulogu pošiljatelja poruke za kojega je proces označavanja drukčije usmjeren (što upućuje na komunikacijsku narav trokuta). Stoga Ullmann govori o važnosti *recipročnog odnosa* između imena i smisla (pojma). Kada pošiljatelj poruke izgovara neku riječ (ime), kod slušatelja se priziva pojam koji odgovara toj riječi. Taj pojam morao bi biti istovjetan onome koji je pošiljatelj poruke imao prije negoli je izgovorio porukom poslanu riječ. Jedino tako komunikacijski čin može biti uspješan.

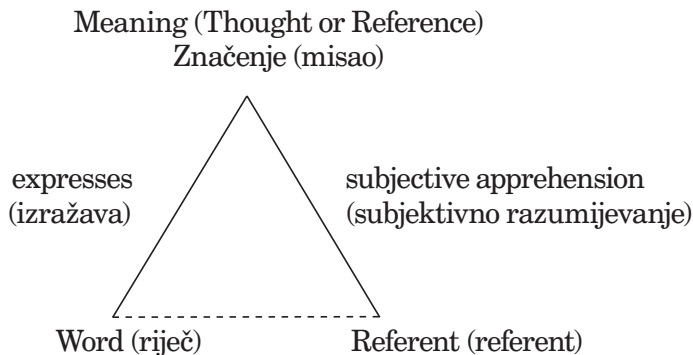
Temeljna kritika koju su lingvisti upućivali Ullmannu odnosila se na prihvaćanje i preuzimanje semiotičkog trokuta Ogdena i Richardsa, koji su prema njihovu mišljenju⁶⁴ negirali sva suvremena lingvistička promišljanja kojih je začetnik bio Saussure. Bez obzira na to koliko se Ullmann pokušavao ograničiti unutar samoga trokuta na odnos između *imena* i *smisla*, činjenica da je svoje tumačenje značenja zasnivao na semiotičkom trokutu za Saussureove učenike i nastavljače bila je teorijski neprihvatljiva. Time je Ullmann pokazao da je *referencijalistički* pristup značenju nužnost koju semantika kao lingvistička disciplina mora prihvatiti jer je

⁶³ Komentar u *Tečaju* (2000: 241, b. 129); de Mauro (1969: 169).

⁶⁴ Vidi npr. Tullio de Mauro (1969).

stvar izvanjezičnoga svijeta tj. referent kategorija koja je nezaobilazna u procesu označavanja.

Kako bismo istaknuli kontinuitet koji je između predstrukturalističke i strukturalističke semantike zamjetan na mnogim razinama, upozorit ćemo da je Ogdenov i Richardsov trokut semantički prilagodio već i Gustaf Stern u svojoj knjizi *Meaning and Change of Meaning* (1931). Od svih u prethodnim poglavljima navedenih predstrukturalističkih semantičara on je jedini jasno izrazio svoju koncepciju značenja prilagodivši semiotički trokut svojim potrebama tumačenja značenjskih promjena. Tako između referenta i misli, dakle na desnoj strani trokuta, odnos koji povezuje te dvije kategorije on definira kao »subjektivno razumijevanje«, pri čemu se podrazumijeva da je misao subjektivno razumijevanje stvari.⁶⁵ Na lijevoj strani trokuta, odnos koji postoji između riječi i misli naziva se »izražavanje«. Riječ izražava mentalni sadržaj i imenuje ili denotira referenta.⁶⁶ Takvo mu je tumačenje desne strane trokuta bilo potrebno kako bi objasnio dinamičku i od govornika motiviranu narav značenjskih promjena.

Kao što možemo vidjeti, preuzimanje i prilagodba Ogdenova i Richardsova semiotička trokuta u lingvistici imalo je za posljedicu da je, suprotno Saussureovu učenju, referent postao bitna sastavnica u opisu značenja. To će postati teorijsko-metodološkom okosnicom komponentijalne tj. semičke analize, ali istodobno i nezanemarivim obilježjem kasnijih semantičkih pristupa.

⁶⁵ Stern (1931: 37). Iz suvremenih a i Saussureovih razmišljanja o misli kao posrednoj kategoriji jasno je da je subjektivnost sporna narav toga odnosa jer implicira da ne postoji više ili manje objektivna i svim govornicima više ili manje identična sveza između stvari i misli. Već smo bili istakli: kada izgovorimo riječ *stolac*, kod svih se govornika hrvatskoga jezika priziva shematiziran (više ili manje sličan) pojam *stolac* koji odgovara predmetu u izvanjezičnom svijetu.

⁶⁶ Isto.

ANTIMENTALIZAM, ANTIREFERENCIJALIZAM I MARTINETOVA KRITIČNOST PREMA SEMANTICI

Kao što smo na početku ovoga poglavlja naznačili, smatramo da pristupi značenju koji negiraju jednu od sastavnica u procesu označavanja, dakle misao ili referent, također moraju biti istaknuti kao važni za razumijevanje razvoja semantičke misli. Stoga smatramo bitnim govoriti o *antimentalizmu* i *antireferencijalizmu* kao dvama pristupima koji su negirali misao, odnosno pojam i referenta kao kategorije u odnosu na koje treba tumačiti značenje. U Europi je najznačajniji antimentalist i antireferencijalist bio André Martinet, dok je u Americi antimentalist, ali pak izraziti referencijalist, bio Leonard Bloomfield. Njemu ćemo posvetiti sljedeći razdjel, dok ćemo ovaj posvetiti Martinetu.

Na prvi pogled može se činiti neobičnim da čitav razdjel posvećujemo lingvistu koji je bio jedan od najgorljivijih protivnika semantike kao lingvističke discipline. Stoga i ne čudi što se njega ne spominje u semantičkim udžbenicima ili pregledima – jer nije »logično« pozivati se na lingvistu koji nije štedio riječi protiv semantike. No pažljivijem čitatelju Martinetovih tekstova ipak neće promaći da je Martinet u svoj svojoj kritičnosti prema semantici bio i prilično konstruktivan te zapravo vrlo suvremen. Stoga ćemo se prvo osvrnuti na njegov antimentalizam i antireferencijalizam, a za kraj, kao uvod u novi razdjel, i na njegovu »semantičku suvremenost«, točnije, na isticanje potrebe da se značenje neke riječ može tumačiti tek na temelju uporabe u određenome kontekstu.

Svoju kritičnost prema mentalističkom pristupu značenju slikovito objašnjava na sljedeći način. Kada pomislim 'kuća', što vidim? Kada štogod vidim, tada sam na području semantike. Kada ništa ne vidim, tada sam na području gramatike, kakav je slučaj s veznicima, prijedlozima i slično.⁶⁷ Nadalje Martinet napominje da ono što *ja* »vidim« nije i ne može biti identično onome što *on* »vidi«, i tada smo na području »beskorisnoga tumaranja«. ⁶⁸ Takav pristup implicira mentalizam u semantici, a za Martineta to je, kako on sam kaže, područje folklora i narodnih vjerovanja kojima nedostaje znanstvena oblikovanost. Tom ilustracijom (kojom argumentira neprihvatljivost mentalizma u lingvistici) Martinet, naravno, zanemaruje činjenicu da kao govornici nekog jezika svi posjedujemo više ili manje jednak shematiziran pojam o izvanjezičnim predmetima pa kao govornici hrvatskoga svi »vidimo« više ili manje sličnu kuću. Čak i kada je referent apstraktna pojavnost poput ljubavi ili ljepote, ponovno se izgovaranjem riječi *ljubav* i *ljepota* prizivaju kod svih govornika više ili manje

⁶⁷ Martinet (1989a: 44).

⁶⁸ Isto.

slični pojmovi 'ljubav' i 'ljepota'. Razlog tomu je što kao govornici hrvatskoga jezika pripadamo istoj kulturi, odnosno dijelimo ista znanja o svijetu. To podrazumijeva da su pojmovi koje posjedujemo o kući, ljubavi i ljepoti kulturno uvjetovani te da su *konvencionalizirani*. Konvencionaliziranost značenja⁶⁹ njegovo je vrlo bitno obilježje, a podrazumijeva da kao govornici dijelimo određena zajednička znanja o svijetu koji nas okružuje, što nam omogućuje međusobno razumijevanje i komunikaciju. Konvencionaliziranost dokida individualiziranost i subjektivnost, koje su za Martineta problematičan dio mentalističkoga pristupa značenju. To, naravno, istodobno ne znači da svaki pojedini govornik ne može imati svoj individualni doživljaj kuće, ljubavi ili ljepote, koji ovise o njegovim osobnim iskustvima i doživljajima koja nisu istovjetna. No individualan doživljaj neke izvanjezične pojavnosti ne utječe na konvencionaliziranost jezičnoga značenja; on dopunjuje značenje, ali ne utječe na međusobno razumijevanje govornikā. Valja imati na umu da je mentalizam za Martineta bio neprihvatljiv metodološki okvir jer se time impliciralo da lingvist (istraživač) nema čvrstih uporišta u definiranju značenja, već da poseže za introspekcijom (svojim »viđenjem« stvari) kao metodom opisa značenja. Ta je metoda zapravo bila i u osnovi semičke analize (kao što ćemo kasnije vidjeti) i samim time bila je za Martineta znanstveno neobjektivna i neprihvatljiva.

Druga problematična kategorija za Martineta u odnosu *jezik – pojam – svijet* (tri sastavnice bitne za izgradnju značenja) bio je *svijet*, odnosno referent kao predmet izvanjezičnoga svijeta. Referent je za strukturaliste poput Martineta i Coşeriuia nepotrebna i neprihvatljiva pojava u semantičkom opisu jer time lingvistika izlazi iz svog jedinog predmeta proučavanja, a to je jezik. Referent je za Martineta nejasan pojam jer se odnosi na izvanjezičnu stvar koja ima veze s lingvistikom jedino kada je pokrivena kakvim jezičnim znakom. Kako bi podupro tu svoju tezu, Martinet je ilustrira primjerom gramatičkih riječi kao što su lične zamjenice. Što je primjerice referent ličnih zamjenica *ja, ti, ona?* To ovisno o iskazu može svaki put biti tkogod drugi. Drugim riječima, referent tih ličnih zamjenica nije konstantan, već je promjenjiv s obzirom na iskaz, tj. kontekst u kojemu se upotrebljava. Dok je za imenice *kuća* ili *ljubav* referent svim govornicima prepoznatljiv, referenti u iskazima *Ja gledam.*, *Ona pjeva.* ovise o situacijskom i jezičnom kontekstu te nisu stabilno povezani s jezičnim znakovima kojima se imenuju. Premda lične zamjenice ne prizivaju pojam te premda su njihovi referenti situacijski i kontekstno uvjetovani, dakle mijenjaju se ovisno o iskazu, oni bez obzira na to imaju svoje jasno definirano mjesto unutar jezičnoga sustava.

⁶⁹ O konvencionaliziranosti značenja bit će više riječi u razdjelu posvećenom kognitivnoj gramatici.

Primjerice u iskazu *Ona je jučer kasno došla kući* lična zamjenica *ona* odnosi se na nama nepoznat referent. Jedino što o tom referentu znamo jest da je ženskoga roda, ali ne nužno da je ljudsko biće. Možemo, recimo, zamisliti izvanjezičnu situaciju u kojoj bi se *ona* mogla odnositi na kuju, ženku psa koja običava sama otići u večernju šetnju i jednako se tako običava sama vratiti kući. Drugim riječima, prema Martinetu referent je nerijetko nepoznat, neprecizan, ali i nebitan za opis jezičnih elemenata, u našem primjeru lične zamjenice *ona*. To međutim ne znači da lingvistički ne možemo opisati ličnu zamjenicu *ona* u navedenom iskazu. Njezina vrijednost unutar jezičnoga sustava je konstantna i nju valja opisati, a ono na što se ona odnosi u konkretnom iskazu lingvistički je posve nevažno. Ako je promatramo unutar navedenoga iskaza, lična zamjenica *ona* ima svoju funkciju, koja je određena vrijednošću unutar sustava. Po *naravi*, *ona* je lična zamjenica 3. lica jednine ženskoga roda, a po *funkciji*, uporabom u nominativu, ona je subjekt rečenice i vršitelj je radnje. Prema Martinetu, takva su njezina obilježja zadana jezičnim sustavom i mogućnošću uporabe u određenom kontekstu tj. iskazu što određuje njezinu funkciju unutar iskaza. To su kategorije kojima se lingvist treba služiti jer proizlaze iz vrijednosti jedinice unutar sustava. Lingvist mora opisivati konkretne jezične pojavnosti koje proizlaze iz komunikacijske i obavijesne funkcije koju jezična jedinica ima, a koja je pak određena mjestom jedinice u sustavu i njezinom naravi (obilježjima kada se jedinica nalazi izvan konkretne uporabe ili konteksta, ali koja zapravo proizlaze iz njezinih mogućih funkcija). Tako lingvist ne »nagađa«, već opisuje konkretne jezične realnosti.

Martinet stoga predlaže (1989a: 47) naziv *aksiologija* za disciplinu koja bi se bavila proučavanjima vrijednosti, a koja bi se prema semantici odnosila kao fonologija (znanost o razlikovnim vrijednostima inherentnima pojedinom jeziku) prema fonetici (koja se bavi proizvodnjom govora).

Takva Martinetova razmišljanja o odnosu jezičnoga znaka, referenta i vrijednosti jezičnoga znaka unutar jezika nailaze na nesigurno tlo, čega je i sam svjestan, kada ne opisuje značenjski »slabe« morfeme.⁷⁰ Kako aksiološki tumačiti vrijednost jezičnih znakova *crveno*, *ljubav*, *hrabrost*? Vrijednost je određena sintagmatskim i paradigmatskim odnosima u kojima se jezični znak pojavljuje, ali time se zasigurno ne iscrpljuju sve mogućnosti opisa značenjski punih leksičkih morfema.

Iako bi takav Martinetov način tumačenja vrijednosti jezičnoga znaka mogao biti primjenjiv na značenjski »slabe« gramatičke morfeme, pa u

⁷⁰ Naziv značenjski *slabi morfemi* koristi se u tradicionalnim pristupima značenju kada se govori o značenjskoj strukturi ili značenju gramatičkih morfema. Nasuprot njima leksički morfemi su značenjski »puni«.

određenoj mjeri i na leksičke morfeme, valja imati na umu da jezični znak postoji u odnosu prema drugim znakovima jezičnoga sustava, ali da postoji i u odnosu prema izvanjezičnu svijetu koji označava. Premda aksiologijom opisujemo jezični znak s obzirom na vidove funkcioniranja unutar jezičnoga sustava, dakle s obzirom na paradigmatičke i sintagmatske odnose, ipak aksiologijom jedan vid funkcioniranja jezičnoga znaka ostaje neopisanim.

Martinetova kritičnost prema semantici kao referencijalistički i mentalistički određenoj znanstvenoj disciplini nije ostala nepotkrijepljena njegovim vrlo konstruktivnim, pa u velikoj mjeri i suvremenim razmišljanjima. Martineta se naime nerijetko predstavlja kao lingvista koji je bio protivnikom semantike kao lingvističke discipline i koji je žestoko kritizirao modele semantičkoga opisa koji su bili razrađivani posebice u okviru *leksičke semantike*.⁷¹

Međutim Martinetova razmišljanja valja promatrati u mnogo širem lingvističkom kontekstu te ih sukladno tome i tumačiti. *Značenje* (*signification*) kao konkretni ostvaraj označenika u komunikacijskom činu jest prema Saussureu izvanjezična pojavnost. Upravo se na tim teorijskim načelima temelji i glavna Martinetova argumentacija protiv semantike kao discipline »kojoj ostaje baviti se *odnosom jezika i svijeta*, ne dotičući se strukture jezika o kojem je riječ«,⁷² a za uvođenje aksiologije kao discipline koja će se baviti opisom jezičnih vrijednosti kao obilježjima sustava. Martinet je bio veoma suzdržan prema dosezima i mogućnostima semičke tj. komponencijalne analize kao temeljnim modelima semantičkoga opisa u doba lingvističkoga strukturalizma. Smatrao je takav model opisa pseudoznanstvenim folklorom jer se temelji na introspekciji prizivajući mentalne strukture i subjektivne doživljaje o izvanjezičnom predmetu. Za jezične jedinice mnogo je važnije točno utvrditi i opisati kontekste u kojima se one pojavljuju ili mogu pojavljivati, nego napamet nagađati koje su im značenjske sastavnice, a te su sastavnice zapravo izvanjezična obilježja kakvog referenta. Dakako da botaničar može taksonomski opisati koprivu, kemičar njezin kemijski sastav, ali to za govornika nije uopće relevantno jer je *kopriva* za njega *kopriva*, a važno mu je znati u kojim kontekstima tu jedinicu može upotrijebiti.⁷³ Martinet smatra da je jedini ispravan način tumačenja značenja opisati *uporabe* i *kontekste* u kojima se leksem pojavljuje.⁷⁴ Tako Martinet napominje da za tzv. kulturalne riječi poput *demokracija*, *narod*, *vlada* govornik, da bi ih usvojio i razumio, mo-

⁷¹ Tu posebice mislimo na njegove kritike semičke, tj. komponencijalne analize. O tome vidi i: Kovačec (2001).

⁷² Martinet (1989a: 47).

⁷³ Vidi: Martinet (1989a: 50–51); O tome vidi i: Kovačec (2001).

⁷⁴ Martinet (1989a: 50–51).

ra biti izložen velikom broju kontekstā u kojima su te riječi upotrijebljene te će tek tada moći stvoriti denotaciju, ali i pozitivne ili negativne konotacije koje se uz njih vežu.⁷⁵

Dakle iako veoma kritičan prema semantici, određujući je kao disciplinu kojoj »ostaje« baviti se odnosom jezika i svijeta, Martinet je vrlo jasno i nedvosmisleno predložio u kojem bi smjeru semantička istraživanja trebala ići ako bi težila znanstvenoj objektivnosti i egzaktnosti. To je, kao što smo istaknuli, ponajprije opis uporaba, tj. *kontekstnih okvira* u kojima se leksem može pojaviti. U kontekstnim se okvirima ostvaruju paradigmatički i sintagmatski odnosi koji postoje unutar apstraktnog jezičnog sustava s jedne strane, ali jednako tako i konkretno, stvarno *znanje* govornika o određenoj pojavnosti izvanjezičnoga svijeta označenoj određenim leksemom. Tako se lingvist može odmaknuti od mentalizma, introspekcije i potpunog oslanjanja na pojavnosti izvanjezičnoga svijeta o kojima jezično komuniciramo.

Martinetova kritika mentalizma i referencijalizma u semantici temeljena je na: a) suprotstavljanju značenjski punih morfema (kod kojih imamo pojam) značenjski »slabim« morfemima (kod kojih nemamo pojam) i b) subjektivnim obilježjima pojmova.

Razumljiva je kritičnost Martineta prema mentalističkom i referencijalističkom pristupu značenju jer je prvi, ako nema uporišta u analizi uporabe i kontekstnih okvira, podložan subjektivnoj procjeni (introspekciji) svakoga istraživača, dok drugi u potpunosti negira Saussureovo načelo o jezičnoj autonomiji. Međutim činjenica koja se zanemaruje jest konstruktivnost Martinetove kritike i nedvosmisleno isticanje metoda kojima se danas semantika uvelike koristi, a to je u prvome redu *kontekstna analiza*. Tom se metodom umanjuje subjektivno učitavanje podataka pojedinoga lingvista, umanjuje se ili svodi na minimum introspekcija, a povećava se egzaktno i objektivno zahvaćanje i opis značenjskih obilježja analizirane jezične građe.

UPORABNI PRISTUP ZNAČENJU

Martinetova kritičnost prema semantici te upućivanje na važnost promatranja leksema u uporabi i kontekstu doveli su nas do petog pristupa značenju – *uporabnoga*. Taj je pristup imao svojih uporišta i u filozofiji i u lingvistici te je bio razmatran i u razdoblju lingvističkoga strukturalizma. Ipak, uporabni je pristup dokidao jezičnu autonomiju pa je samim ti-

⁷⁵ Isto.

me u to vrijeme i stavljao semantiku na rub lingvistike. S druge pak strane, u poststrukturalističkoj semantici to je jedan od temeljnih vidova pristupa značenju kojime se dokida kritika o neegzaktosti semantičkih metoda koje tu disciplinu desetljećima prate.

Uporaba leksema u određenom jezičnom kontekstu podrazumijeva da se u iskazu ostvari jedan od mogućih međuleksičkih odnosa u kojemu se leksem nalazi u jeziku, dakle koji postoji na virtualnoj razini. Tako se u iskazima *Vidim da ti dosađujem.* i *Marko je vidio kako je došlo do nesreće.* glagol *vidjeti* pojavljuje u dvjema različitim uporabama i u dvama različitim kontekstnim okvirima. Na temelju konteksta zaključujemo da su se konkretizirali različiti odnosi u kojima se glagol *vidjeti* nalazi u leksičkome sustavu. U prvom je iskazu zamjenjiv glagolom *znati*, dok je u drugome zamjenjiv glagolima *uočiti*, *spaziti* i dr. To znači da je glagol *vidjeti* sinonim glagolu *znati*, koji se odnosi na spoznaju, isto kao što je sinonim i glagolima *uočiti* i *spaziti*, koji se odnose na percepciju. Na temelju toga zaključujemo da je glagol *vidjeti* višeznačan te da ulazi u najmanje dva tipa sinonimskih odnosa. Dakle na temelju uporabe s jedne strane zaključujemo o odnosima u jezičnome sustavu, ali istodobno uporaba omogućuje i usvajanje toga sustava kao »skupa pravila« koji je osnovom jezične kreativnosti. Tako smo se kao govornici hrvatskoga jezika nebrojeno puta u uporabi susreli s imenicama poput *roditelj*, *čitatelj*, *ljubitelj*, *spisatelj* i dr., ili pak *radnik*, *pravnik*, *djelatnik*, *vojniki*. Izloženost uporabama tih imenica omogućila nam je stvaranje znanja o načinu na koji su nastale, dakle svojevrstnih pravila. Tako osim što smo usvojili tvorbeni obrazac, usvojili smo i njihovo zajedničko uopćeno značenje. To nam omogućuje inovativnu i kreativnu uporabu jezika pa možemo oblikovati i inovativne imenice poput *usrećitelj* ili *susobnik*, od kojih je za potonju čak moguće reći da je idiosinkratična i nepoznata govornicima hrvatskoga jezika, ali razumljiva.

Dakle dopunimo li Martineta, izloženošću uporabi govornik ne usvaja samo značenje kulturalnih riječi. On stječe cjelokupno *znanje o jeziku*, što podrazumijeva i usvajanje »pravila«. Iako se kognitivna lingvistika oštro suprotstavlja pojmu »pravilo«, jer jezik je pojmovni kontinuum od gramatike do leksika, u tom smo ga kontekstu upotrijebili kako bismo naglasili da upravo sve što jezik čini (uključujući i gramatiku) usvajamo uporabom i tek smo na temelju izloženosti različitim uporabama sposobni oblikovati pravila. Za kognitivnu lingvistiku je dakle uporaba u neraskidivoj sprezi sa znanjem (o jeziku i svijetu), pri čemu je uporabni pristup značenju neraskidiv od mentalističkoga, odnosno pojmovnoga.

Važno je međutim istaći da je u razdoblju lingvističkoga strukturalizma uporabni pristup značenju bio odvojen od pojmovnoga, tj. da se uporabnomu pribjegavalo da bi se dokinuo mentalizam u semantici.

Takvo viđenje uporabe nalazimo kod Lyonsa (1993: 112–113), koji je bio protivnikom pojmovnoga pristupa u semantici. Posjedovati pojam koji vežemo uz koju riječ znači: moći identificirati klasu predmeta na koju se ta riječ odnosi. Mentalizam se u lingvistici ponajprije odnosi na oblikovanje pojma u umu govornika (pošiljatelja ili primatelja poruke) kada se izgovori ili čuje kakva riječ ili jezični izraz u širem smislu.⁷⁶ Lyons se pita kako možemo saznati posjeduje li govornik pojam. Jedini je način kroz ispravnu uporabu. Posjedovanje pojma može se dokazati jedino uporabom, proizvodnjom ili recepcijom iskaza, ali i to nužno ne dokazuje da postoje pojmovi za sve riječi. Za Lyonsa (1993: 113) svaki je semantički opis temeljen na pojmu (jer nužno zahtijeva introspekciju kao metodu) pomoću kojeg se opisuje značenje – nepouzdan. Antimentalistički stav s jasno naglašenom važnošću uporabe ističe i Wittgenstein u svome drugome djelu *Philosophical Investigations* (1953). Za njega značenje riječi nije pojam, već su to pravila za njezinu uporabu. Ne možemo zaključiti što za koga znači *zubobolja* jer svatko od govornika ima drukčiji doživljaj zubobolje pa su stoga i pojmovi koje vežemo uz tu riječ različiti. Tek kroz ispravnu i konvencionaliziranu uporabu riječi *zubobolja* znat ćemo je li je govornik usvojio, tj. zna li tu riječ. Taylor se (2003a: 64) stoga s pravom pita: što je to ispravna uporaba riječi ili sposobnost tj. znanje ispravne uporabe? Na temelju čega je govornik sposoban prepoznati što je ispravno, što je konvencionalizirano, a što inovativno? Taylor propitkuje je li riječ o mjerljivim kategorijama koje bi bile podložne javnoj procjeni i jesu li one kao takve također pohranjene u našem umu. Kako ističe Taylor (2003a: 64), prepoznati je li što pravilno upotrijebljeno znači da je riječ o nečemu uočljivome ili zamjetnome, no to ne znači da je taj proces lišen mentalne aktivnosti.

Stoga se u potpunosti slažemo s Taylorom kada se pita je li Lyons ukinuvši *pojam* doista uspio ukinuti mentalistički tj. pojmovni pristup značenju. Slično bismo pitanje mogli postaviti i za Martinetove i Wittgensteinove tvrdnje. Je li uporabni pristup značenju odvojiv od pojmovnoga pristupa? Osvrnemo li se i na druge lingvističke teorijske okvire i pristupe (spomenimo primjerice Fillmoreovu *semantiku prizora i okvira* ili *gramatiku uloga i referenci*) u poststrukturalističkom razdoblju, uporaba jezika uvijek je povezana s čovjekovim spoznajnim procesima i neraskidiva je od opojmljivanja. Naime način na koji upotrebljavamo jezik ili pojedinačne

⁷⁶ Ovakvo je tumačenje odnosa pojma i uporabe vrlo blisko Ullmannovu komunikacijskom razumijevanju Ogdenova i Richardsova trokuta.

riječi u jezičnome kontekstu proizlaze upravo iz opojmljivanja koje govornik želi simbolizirati.⁷⁷ Dakle u današnjem lingvističkom trenutku uporabni pristup neodvojiv je od pojmovnoga pristupa značenju. Nema uporabe bez pojma. Da bismo se jezikom mogli služiti, da bismo mogli razumjeti što nam sugovornik govori, moramo imati pojam. Iz perspektive govornika proces opojmljivanja, stvaranja pojma, prethodi uporabi. Za slušatelja vrijedi obratno; iskaz koji čujemo mora u nama potaknuti proces opojmljivanja, dakle stvaranja pojma. U protivnome ne razumijemo što nam je sugovornik rekao i komunikacija je neuspješna. Takvim smo situacijama izloženi kada se nađemo u potencijalnoj komunikacijskoj situaciji sa sugovornikom čiji jezik ne razumijemo. Njegovi iskazi ne stvaraju kod nas pojam pa ga stoga ne razumijemo.

O različitim uporabnim pristupima značenju bit će više riječi u poglavlju »Kontekstna analiza«.

AMERIČKI STRUKTURALIZAM I BLOOMFIELD: ANTIMENTALIZAM I REFERENCIJALIZAM U SEMANTICI

Budući da su prethodni razdjeli u središtu svoga promatranja imali anti-mentalistički pristup značenju, i to posebice u kontekstu Martinetova razumijevanja značenja, treba načiniti poveznicu sa sličnim razmišljanjima u američkoj lingvistici. Iako je na američkome tlu sprega jezika, mišljenja i svijeta čvrsto ukorijenjena u lingvističku tradiciju zahvaljujući antropološkim temeljima američke lingvistike, povezanost tih triju kategorija nije ostala postojanom osnovom lingvističkih promišljanja.

U okviru američkoga strukturalizma, posebice u radovima Leonarda Bloomfielda, razvio se nešto drukčiji vid tumačenja značenja, a koji dodirne točke s Martinetom pronalazi ponajprije u *antimentalističkom* razumijevanju semantike. Bitna je razlika između Martineta i Bloomfielda u tome što je prvi temelje svojega učenja pronalazio u dosljednoj primjeni Saussureova učenja, dok je drugi bio potaknut *bihevizmom* u psihologiji.

Također ističemo da je strukturalistička semantika na američkom tlu imala dodirne točke sa semantikom toga razdoblja na europskom tlu (prisjetimo se da smo i Saussureovo i Bloomfieldovo djelo definirali kao graničnike između predstrukturalističke i strukturalističke lingvistike), ali neke su razlike zamjetljive i važne za daljnji razvoj semantike na dva kontinentima.

⁷⁷ Taylor (2003a: 64).

Veoma bitna razlikovna odrednica između Saussurea i Bloomfielda jest Bloomfieldova inspiriranost bihevizmom. Bihevizizam u psihologiji odbacuje mentalističke interpretacije i introspekciju kao relevantne metode za dobivanje podataka smatrajući takav pristup podatcima nerealnim. Razlog bihevizističkom čvrstom protivljenju mentalizmu ponajprije je u subjektivnosti naših misli i njihovoj nepouzdanosti, a smatralo se da se na temelju toga ne može graditi znanstvena objektivnost. Stoga se psihologija mora zasnivati na egzaktnim i znanstveno pouzdanim podatcima koji se mogu promatrati, a to je *ponašanje*. Nešto što je nezamjetljivo kao što su ljudski um i ljudski mentalni procesi ne može biti osnovom tumačenja čovjekovih psiholoških osobina.

Utemeljiteljem bihevizma smatra se J. B. Watson (1924),⁷⁸ iako su radovi u kojima se iznose temeljna bihevizistička načela objavljeni već nekoliko godina ranije.⁷⁹

Prva bitna odrednica primjene bihevizma na jezično proučavanje jest odbacivanje mentalizma i introspekcije. Bihevizističke metode u lingvistici opisivale su pojavnosti koje se mogu promotriti, dakle jezičnu uporabu u određenoj situaciji. Zamjetljivi i zabilježivi segmenti govora te njihova povezanost sa situacijom u kojoj su proizvedeni postaju tako predmetom proučavanja jezika u okviru bihevizma, a jezik je tako postao ključnim fenomenom za opis čovjekova ponašanja. Budući da se proučava trenutačna uporaba jezika, dakle iskaz, stvara se drukčija vrsta oprijeke u odnosu na Saussureovu, a to je *jezično ponašanje (language behaviour)* u odnosu na *jezični sustav (language system)*.

Druga temeljna postavka bihevizma jest da ne postoje razlike između ljudskog i životinjskog ponašanja. Ta je pretpostavka s jedne strane povezala bihevizističku psihologiju s evolucijskom biologijom i zoologijom te omogućila Morrisu da stvori semiotičku teoriju koja će biti primjenjiva na sve znakovne sustave. U tom se kontekstu postavlja pitanje smislenosti životinjskog i ljudskog ponašanja. Je li životinjsko ponašanje na jednak način smisleno kao i ljudsko te možemo li govoriti o jednakim obrascima ponašanja kod ljudi i životinja?

Treća je bihevizistička postavka vezana uz zanemarivanje uloge instinkta te bilo koje druge urođene sposobnosti, a ističe se uloga učenja pri usvajanju obrazaca ponašanja i kod ljudi i kod životinja. Više treba proučavati okruženje u kojemu ljudi i životinje žive, a ne njihovo nasljeđe. Time se bihevizizam veže uz *empirizam* u filozofiji, koji smatra da je iskustvo temeljni izvor znanja. Za razliku od empirizma, *racionalizam* je isticao važ-

⁷⁸ Prema: Lyons (1993: 120–123).

⁷⁹ Isto.

nost uma u stjecanju znanja i njegovu ulogu, odvojenu i neuvjetovanu izvanjskim iskustvima. Racionalizam je zapravo bio u osnovi Platonova promišljanja o jeziku, a kasnije i u promišljanjima drugih suvremenih filozofa (Fregea) i lingvista (Saussurea). Prema bihevioristima, znanje stječemo iskustvom, a ne različitim mentalnim procesima, te urođenost ideja i misli za empiriste i bihevioriste ne igra ulogu u stjecanju i oblikovanju znanja.

Četvrta je postavka biheviorizma vezana uz mehanicizam i determinizam. Sve što se u univerzumu događa, određeno je fizikalnima zakonima. Ta je postavka omogućila Bloomfieldu osnovu za objektivnim i egzaktnim pristupom značenju koje se neće tumačiti s obzirom na čovjekove misli i izvanjezični svijet, već s obzirom na spoznaje koje proizlaze iz egzaktnih prirodnih znanosti.

Prema bihevioristima, *ponašanje* bilo kojega organizma može biti opisano kao *odgovori* (*responses*) koje organizam proizvodi s obzirom na *podražaje* (*stimuli*) određenoga okruženja. Temeljna je shema takvoga odnosa da svaki podražaj izaziva određeni odgovor, tj. reakciju:

$$S \text{-----} \rightarrow R$$

Strjelica predstavlja uzročno-posljedičnu povezanost, gdje je S uzrok (*stimulus*), a R posljedica (*response*) određenog oblika ponašanja.

Prvu biheviorističku koncepciju značenja dao je Watson. Riječ izaziva odgovore (reakcije) jednako kao što bi to činio i objekt (predmet) kojemu riječ služi kao nadomjestak. Ta je Watsonova koncepcija značenja vrlo blisko povezana s Pavlovljevim proučavanjem uvjetovanog refleksa, koji je Watsonu poslužio za razvitak teze o asocijativnoj svezi između podražaja (*stimulusa*) i odgovora (*reakcije*). Kada se ukinuo jedan segment asocijativnog sklopa hrane i zvonca, a to je u Pavlovljevu eksperimentu bila hrana, reakcija je psa i dalje bila jednaka (lučenje sline) na samo djelomični podražaj (zvonce). Riječ se pojavljuje u prisutnosti nekog predmeta i predmet evocira određeni odgovor (povezuje se s Pavlovljevim eksperimentom). Jednako tako postoji asocijativna veza između riječi i objekta, predmeta na koji se riječ odnosi. U nedostatku predmeta riječ se ponaša kao zamjena za *stimulus* i izaziva jednaku reakciju kakvu bi izazvao i predmet.

Bloomfield (1969: 24–27) ovu Watsonovu koncepciju značenja, prema kojoj riječ služi kao zamjenski podražaj u odnosu na predmet koji imenuje, ilustrira primjerom s Jackom i Jill koji su u šetnji:

$$S \rightarrow r \text{ .....} s \rightarrow R$$

Jill je gladna i vidi jabuku (S). Umjesto da na taj podražaj reakcija bude direktan odgovor (R), a to bi bilo penjanje na stablo, Jill proizvodi jezični iskaz i govori Jacku da je gladna. Nastajanjem iskaza stvara se zamjenska reakcija (r) na pravi podražaj, što pak za Jacka predstavlja zamjenski *stimulus* (s). Taj zamjenski *stimulus* izaziva pravu reakciju (R), a to je penjanje na stablo.⁸⁰

Ono što zanima Bloomfielda jest odnos [r.....s] – *značenje iskaza*, koji povezuje situaciju koja prethodi iskazu i situaciju koja slijedi nakon iskaza. Taj odnos [r.....s] svojstven je isključivo čovjeku. Prema biheviorističkom tumačenju značenja, značenje se ostvaruje u određenoj situaciji u okvirima *r.....s* (sveze zamjenske reakcije i zamjenskoga podražaja). Time se ističe važnost govornika i slušatelja u govornoj situaciji te očekivana prava reakcija slušatelja na zamjenski podražaj koji se ostvaruje iskazom, tj. *jezičnom uporabom*.

Uvjetovanost značenja situacijama koje prethode i slijede govornom činu na drukčiji način određuju Bloomfielda kao *referencijalista* nego strukturalističke semantičare europskoga kruga. U europskoj strukturalističkoj semantici referencijalizam se ponajprije odnosio na svezu jezičnoga znaka i referenta, tj. na trodijelnost strukture *jezik – misao – svijet*. Kod Bloomfielda imamo neposredan odnos *značenje – situacija*, koji je određen odnosom *podražaj – reakcija* kao temeljnim načelom ponašanja u biheviorističkom tumačenju. Mentalna kategorija kao posredna kod Bloomfielda ne postoji.

Bloomfield je istaknuo da je analiza značenja slaba točka jezičnih proučavanja te da će takvom ostati dok ljudsko znanje znatno ne napreduje u odnosu na trenutačno stanje.⁸¹ Stoga on smatra da se semantika mora isporučiti prirodnim egzaktnim znanostima kako bi dobila na objektivnosti i znanstvenoj vjerodostojnosti.

Tako je druga razina Bloomfieldova tumačenja značenja ona koja se temelji na znanstveno utvrđenim formulama ili činjenicama.

Bloomfield se u knjizi *Language* (1969) [1933] zalaže za materijalističku, odnosno mehanicističku jezičnu teoriju nasuprot mentalističkoj. Materijalistička ili mehanicistička jezična teorija tumači ljudsko djelovanje kao dio uzročno-posljedičnih sveza na jednak način kao što su to kemijski ili fizikalni procesi. U stvarnosti bismo mogli pretpostaviti ljudsku jezičnu reakciju na određeni *stimulus* kada bismo znali točnu strukturu čovjekova tijela u određenom trenutku. On ističe dva bitna stava biheviorizma, a to su: nepovjerenje prema mentalizmu i povjerenje prema determinizmu.

⁸⁰ Prikaz prema Lyons (1993: 127)

⁸¹ Vidi: Bloomfield (1969: 140).

Determinizam se posebno jako očituje u njegovoj tezi da se sva znanja i sve znanosti trebaju temeljiti na prirodnim znanostima, odnosno na tumačenju fizikalnih zakonitosti.

Samo je malom broju riječi moguće dati precizna i nedvosmislena tumačenja njihovih značenja, a ona da bi bila takva, moraju biti znanstveno utemeljena, tj. značenje bi morao biti njihov znanstveni opis. Primjer takva Bloomfieldova tumačenja značenja je njegov primjer s definicijom značenja leksema *sol*.⁸² Prema Bloomfieldu, značenje leksema *sol* trebalo bi biti *NaCl* (natrijev klorid), dakle ono bi odgovaralo mineraloškom, odnosno kemijskom pojmovlju. Bloomfield je takav model opisa značenja smatrao jedinim mogućim objektivnim i egzaktnim pristupom značenju jer se oslanja na spoznaje prirodnih znanosti.

Temeljni je problem takvom pristupu u činjenici da prirodno znanje govornika o značenju neke riječi (tj. leksema) nije temeljeno na egzaktnim i objektivnim podacima prirodnih znanosti, već na znanju o svijetu, tj. iskustvu koje govornik crpi iz izvanjezičnoga svijeta. Prirodno znanje prosječnog govornika o soli nije vezano uz njezin kemijski sastav, već ponajprije uz neka »svakodnevna« obilježja; primjerice da je sol vrsta začina, nešto što dodajemo određenoj vrsti hrane te joj time poboljšavamo okus, itd.⁸³ Prisjetimo li se Martinetova osvrta na leksem *kopriva*, razvidno je da je Martinet bio svjestan da definicije toga pojma u prirodnim znanostima ne odgovaraju prirodnom znanju govornika o toj riječi te da valja potražiti druge metode koje bi bile bliskije znanju govornika i načinu na koji govornik tu riječ može upotrijebiti u određenom kontekstu.

Biheviorističke metode primijenjene u američkoj lingvistici, a posebice na tumačenje značenja, ostavile su mentalistički pristup značenju po strani i time su zapravo dokinule i onemogućile razvoj antropoloških pristupa jeziku i razvoj semantike na američkome tlu, barem na neko vrijeme.

⁸² Bloomfield (1969: 133).

⁸³ Više o kritici Bloomfieldova znanstveno utemeljenog pristupa značenju vidi u: Taylor (1995: 86).

AMERIČKA LINGVISTIKA PRIJE BLOOMFIELDA I MENTALIZAM U LINGVISTICI⁸⁴

Bloomfield se svojim pristupom jeziku, a posebice primjenama bihevorističkih metoda u lingvistici čvrsto odvojio od dotadašnje američke lingvističke tradicije Boasa (1911) i Sapira (1921). Iako se termin *američki strukturalizam* odnosi na Boasa, Sapira i Bloomfielda kao glavne predstavnike takvoga pristupa jeziku, neke su razlike među njima zamjetne. I kod Sapira i kod Bloomfielda pojavljuju se nazivi *sustav* i *struktura* kao relevantni za jezični opis. Međutim 1922. u svom osvrtu na Sapirovu knjigu *Language* (1921) Bloomfield je iznio dvije bitne kritičke opaske, koje su ga u potpunosti odvojile čak i od njegove početne (na početku bavljenja lingvistikom) uloge »glasnogovornika«⁸⁵ deskriptivne njemačke lingvistike.⁸⁵ Prva kritika odnosila se na Sapirovo historicizam, a druga na mentalizam; trebamo proučavati govornikove jezične navike, dakle način na koji govornici govore, a ne baviti se mentalnim procesima koji bi mogli biti u pozadini tih navika.⁸⁶

Prema Bloomfieldu, u jeziku ne postoji ništa psihološko ili mentalno, a kultura za jezik nije relevantna. Dakle sukladno nekim od temeljnih postavki europskoga strukturalizma, jezik je promatrao samog za sebe i sve što je izvan jezika nije važno za lingvističku analizu.

S Bloomfieldovom lingvistikom započinje razdoblje stagnacije i zamiranja semantičkih proučavanja jezika u američkoj lingvističkoj tradiciji koja su prije pojave Bloomfielda bila zastupljena ponajprije u antropološkim temeljima američke lingvistike. U Americi lingvistika svoju tradiciju crpe iz antropoloških istraživanja, dočim su u Europi mladogramatičarska poredbena i indoeuropeistički usmjerena istraživanja bila temeljima na koje se dalje dogradio Saussureov strukturalizam. Dakle tradicijski se europska i američka lingvistika bitno razlikuju, što je imalo utjecaja i na kasniji razvoj lingvistike, a posebice semantike na američkome tlu. Američka lingvistička tradicija počivala je na *deskriptivizmu*⁸⁷ i *empirizmu*, dakle iskustvenom prikupljanju podataka u konkretnim situacijama. Za razliku od toga, europska lingvistička tradicija temeljila se na određenju

⁸⁴ Mnogo sustavniji i iscrpniji uvid u obilježja američke lingvistike prije Bloomfielda vidi u: Žic Fuchs (2009). Ovaj je razdjel zamišljen kao kratak pregled američke lingvistike proizašle iz antropoloških istraživanja kako bismo naznačili spregu s ostalim prije spomenutim pravcima u povijesti semantike.

⁸⁵ Vidi: Falk (1992: 471–472).

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ Neki autori poput Bolingera (prema: Hymes – Fought /1981/) nazivaju Boasa i Sapira deskriptivistima i odvajaju ih od Bloomfielda kao strukturalista.

teorijskih postavki u definiranju jezika i nije bila povezana s empirizmom.

Antropološka istraživanja američkih Indijanaca koje je započeo John Wesley Powell za cilj su ponajprije imala opisati indijansku kulturu, običaje, društvenu organizaciju itd. Njegov je terenski rad bio usmjeren na popis plemena i njihovu rasprostranjenost na američkom kontinentu, bilježenje običaja, a jezika i jezičnih obilježja nije se doticao. Već je Franz Boas, koji je nastavio Powellov rad, svoja istraživanja zaokrenuo prema drugom smjeru, onome lingvističkome. Njegova knjiga *Handbook of American Indian Languages* (1911) predstavlja začetke američke antropološke lingvistike i utire put mentalističkom pristupu značenju.

Za Boasa je ljudski jezik jedna od najvažnijih manifestacija ljudskoga mentalnog života. Temelj njegove lingvistike je jasno i nedvosmisleno uspostavljanje sveze između jezika i misli. Jasnoća i preciznost naših misli uvjetovane su jezikom kojim govorimo.

Boas je indijanske eskimske jezike koje je proučavao uspoređivao sa suvremenim europskim jezicima. Uočio je da je u suvremenim europskim jezicima, za razliku od indijanskih, moguće vrlo jednostavnim nazivom, leksemom jezično realizirati vrlo složen i apstraktni pojam, što kod indijanskih jezika nije moguće. S Boasovim proučavanjima započinje *jezični relativizam* jer su, prema njegovu mišljenju, jezična i kulturna kategorizacija povezane i ponekad se radikalno razlikuju od kulture do kulture i od jezika do jezika.

Odnos *jezika* i *kulture* još će više zaživjeti poznatom Sapir-Whorfovom hipotezom koja nije nepovezana s Boasovim istraživanjima. Sapir-Whorfova hipoteza podrazumijeva da je jezik taj koji oblikuje ljudsku misao i da je ljudski način doživljaja izvanjezičnoga svijeta ovisan o jeziku i zadan jezičnim strukturama. Time se podrazumijeva da se s obzirom na različite jezike razlikuje i ljudsko poimanje izvanjezičnoga svijeta. Žic Fuchs (2009: 23–24) napominje da postoji kontinuitet i sustavna povezanost Boasa, Whorfa i Sapira pa postavlja pitanje ne bi li umjesto o Sapir-Whorfovoj hipotezi trebalo govoriti o Boas-Sapir-Whorfovoj hipotezi. Dakle osim prema odnosu jezika i kulture, Sapir-Whorfovu hipotezu valja promatrati i s obzirom na odnos jezika i misli. Saussureovo promatranje odnosa jezika i misli samo je donekle blisko Sapir-Whorfovoj hipotezi u smislu u kojem su jezik i misao neraskidive. Saussure je u tom pogledu bio mnogo oprezniji. Kako smo već bili prethodno napomenuli; za razliku od Sapira i Whorfa (koji nisu priznavali samosvojnost misli izvan jezika), Saussure nije nijekao postojanje svijeta opažanja, idealizacija koje su o jezicima neovisne. No tada one nisu predmetom lingvističkih istraživa-

nja.⁸⁸ Tako uočavamo da je američka lingvistika prije Bloomfielda bila izuzetno mentalistički orijentirana te u određenim vidovima bliska Saussureovu razumijevanju odnosa jezika i misli.

Ovaj sažet i veoma pojednostavljen prikaz predbloomfieldovske američke lingvistike imao je za svrhu uputiti na različite tradicije i pristupe u lingvistici, pa onda i u semantici. Američka lingvistika, koja je nastala na antropološkim temeljima, zasigurno je odigrala jednu od ključnih uloga u razvoju semantike 60-ih godina pojavom Charlesa Fillmorea i njegovih radova na području leksičke semantike i sintakse u prvome redu. Mentalizam koji je bio zamjetan kod Boasa i Sapira u potpunosti je bio negiran Bloomfieldovom lingvistikom, što je i dovelo do zamiranja semantike u američkoj lingvistici. S druge strane, na europskom je tlu Saussureov antireferencijalizam bio gotovo u cijelosti marginaliziran Ullmannovim prihvaćanjem Ogdenova i Richardsova trokuta te Pottierovom razradom semičke analize kao jednog od temeljnih modela semantičkoga opisa u okviru *strukturalističke semantike*. Osim toga model polja u Trierovim razradama i svim kasnijim inačicama jasno je isticao mentalističko usmjerenje u tumačenju značenja, što je zajedno s referencijalistički usmjerenom semičkom analizom pridonijelo razvoju semantike na europskom tlu.

Smatramo da su upravo to bili neki od ključnih pokretača razvoja semantike u razdoblju lingvističkoga strukturalizma, raznovrsnijeg i mnogo bogatijeg na europskom nego na američkom tlu.

---

⁸⁸ Saussure (2000: 516, b. 227).